

OSMANLI DÖNEMİ TECVİD ÇALIŞMALARI

I. TECVİD VE KIRAAT KİTAPLARINA DUYULAN İHTİYAÇ

Kur'ân-ı Kerim, kendine has özel okuyuş şekilleri olan kutsal bir kitaptır. Bu okuyuş şekilleri hem Kur'ân metninde hem de hadislerde açıklığa kavuşturulmuş bir husustur. Bu özelliklerin yer aldığı en önemli referans, Kur'ân'ın yavaş yavaş tane tane okunması gerektiğini açıklayan ve iki farklı surede gündeme getirilen “terfîl” ayetleridir.¹ Hadis-i şeriflerde ise Rasulullah'ın, Kur'ân'ı Cebrail'in kendisine okuduğu şekilde tilavet ettiği², harfleri mahreçlerinden tek tek çıkartarak okuduğu, medleri uzattığı, kıraatinde sesini güzelleştirdiği, ayet sonlarında vakıf yaparak durduğu belirtilmiştir.³ Ayrıca Rasulullah'ın (sav), Übey b. Kab (ö. 21/642) gibi bazı sahabilere; “Bana Allah, sana Kur'ân'ı okutmamı emretti.”⁴ diyerek Kur'ân'ın nasıl okunacağını sahabenin inisiyatifine bırakmaması, özel olarak yetiştirdiği bazı sahabeleri Kur'ân öğretimi içinde kendine yardımcı olarak istihdam etmesi gibi hususlar da Kur'ân'ın isteyenin istediği gibi okuyabileceği bir metin olmadığını ve okunuş şekillerinin Allah ve Peygamber (sav) tarafından belirlendiğinin açık delillerindedir.

Kur'ân'ın lafzının korunması ve “*Kur'ân'ı terfîl ile (açık açık, tane tane) oku!*” (ve rettili'l-Kur'âne terfîlâ)⁵ ayetinin bir gereği olarak İslam uleması Kur'ân-ı Kerim'in tecvidli okunuşunun farz olduğu⁶ görüşünü ortaya koymuşlardır. Nitekim Hz. Ali'ye (ö. 40/661) terfîl ayetinin anlamı sorulduğunda; “Tertîl, harfleri tecvidli okumak ve vakıfları bilmektir.”⁷ cevabını vermiştir. Ayetteki tertîlin, Kur'ân-ı Kerim'i yavaş yavaş, harf harf, tane tane, “dinleyenin okunan ayetlerdeki harfleri sayabileceği”⁸ bir şekilde ve manasını düşünerek okumak olduğu belirtilmiştir.

İbnü'l-Cezerî, meşhur *Mukaddime* adlı manzum eserinde Kur'ân-ı Kerim'in Allah tarafından tecvidli bir şekilde indirildiğini, tecvid ilmini öğrenmenin bir zorunluluk yani farz olduğunu ve Kur'ân'ı tecvidli okumayanın günahkar olacağını belirtmiştir.⁹ “Kurrâ ayeti”¹⁰

¹ Furkân, 25/32; Müzzemmil, 73/4.

² Müslim, Salât, 148.

³ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 29, 30; Ebû Davud, Vitr, 20; Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 23; Ahmed b. Hanbel, VI, 302.

⁴ Buhârî, (Bâbu Tefsîri Sûreti Lem Yekün, Tefsir, 98, Menâkıbu'l-Ensâr, 16; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 39, Fedâilü's-Sahâbe, 23; Tirmizî, Menâkıb, 33, 65; Ahmed b. Hanbel, III, 130, 185.

⁵ Müzzemmil, 73/4.

⁶ Arapçada bu durum genelde “vücüb ifade eden emir”, şeklinde ifade edilmiştir. bkz. Mahmud Mustafa, Abdülğafur, “et-Tecvîd”, *el-Mevsû'atü'l-İslâmiyye el-Âmme*, (ed. Muhammed Hamdi Zakzûk), Kahire, 2001, s. 347.

⁷ “الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف” İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, I, 209; Çetin, “Tevcîd”, *DİA*, XL, 253.

⁸ Beydâvî, *Tefsir*, V, 405.

⁹ İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinde konu şu şekilde anlatılmaktadır:

وَالأخذُ بالتَّجويدِ حَتَّمْ لَزِمٌ مَنْ لَمْ يُصَحَّحِ الْقُرْآنَ آتَمَ لِأَنَّهُ بِهِ الإِلهُ أَنْزَلَ وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا

olarak bilinen “*Allâh'ın Kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için gizli ve açık harcayanlar, asla batmayacak bir ticaret umarlar.*”¹¹ mealindeki ayette özel olarak vurgulanan “*Allâh'ın Kitabını okuyanlar...*” ifadesi, müminin dilinin ibadeti¹² olan Kur’ân tilâvetinin gelişi güzel olmayıp kendine has usullerinin olduğunu hatırlatır niteliktedir.

Diğer taraftan İslam uleması, Müslüman çocukların Kur’ân-ı Kerim eğitim-öğretim sürecinden geçirilmesinin farz-ı kifaye olduğunu vurgulamışlardır. Bazılarına göre Kur’ân’ın ezberlenmesi de aynı hükümde bir sorumluluktur. Bu görüşü savunanlara göre Kur’ân-ı Kerim’in herhangi bir tebdil ve tahrife maruz kalmaması için onu ezbere bilenlerin sayısı (her beldede) tevatür sayısından az olmamalıdır. Bu sayı daima korunmalıdır. Şayet bu sayı korunursa diğer Müslümanlardan sorumluluk kalkar, korunmazsa tüm Müslümanlar bundan sorumlu olurlar.¹³ Bazılarına göre ise Kur’ân’ın ezberlenmesi İslam toplumuna farz-ı kifayeden de öte “vacip” hükmünde¹⁴ bir sorumluluk gerektirmektedir. Bir kısım alime göre yeni kuşaklara Kur’ân’ın öğretilmesinin yanı sıra muhtelif “kırâatların” öğretilmesi de farz-ı kifaye hükmünde¹⁵ bir sorumluluk olarak görülmüştür.

Osmanlı’dan günümüze bu topraklarda Kur’an eğitim süreçlerini oluşturan yüzünden okuma, hıfzetme ve ezberleme, ta’lim ve tashîh-i hurûf, kıraat-ı seb’a okuma, kıraat-ı aşere okuma, ve kıraatte takrib okuma aşamalarının birincisinde Elif-Bâ” kitapçıkları, ikinci ve üçüncünde ise Kur’an-ı Kerim metni ve *Karabaş Tecvidi* takip edilmiştir. Bu altı aşamanın ilk üçü halka yönelik, son üç aşama ise daha az insanın ilgilendiği en üst seviyede bir “uzmanlık alanı” olmuştur.¹⁶

Başka bir açıdan değerlendirildiğinde tecvid eğitimi, kıraat eğitiminin ilk basamağını oluşturduğu için¹⁷, tecvid ve kıraat kitapları, Kur’ân eğitim süreçlerinin ilk basamağından sonraki aşamalarda takip edilen temel materyallerdir. Bu nedenle kıraat kitapları, tecvid kitaplarıyla kıyaslandığında Kur’ân eğitiminin en ileri aşamasında okutulan kaynaklardır. Bu özelliklerinden dolayı tecvid daha geniş kapsamlı, kıraat ise daha dar bir yapıya sahiptir.¹⁸

¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXII, 132, 133; Zemaşşerî, *Keşşâf*, ilgili ayet; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdu’l-Mesîr fi’l-İlm’t-Tefsîr*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1404, VI, 486.

¹¹ Fatır, 35/29.

¹² Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2000, XXVI, 20.

¹³ Kaynaklarda bu görüş İmam Cüveynî’ye (ö. 478/1085) atfedilir. Ayrıca bkz. Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Behâdır, *el-Burhân fi’l-‘Ulûmi’l-Kur’ân*, (tah. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’l-Marife, Beyrut, 1391, I, 456; Suyûtî, *İtkân*, I, 264; Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer fi’l-Kırâati’l-Erba’i’Aşer*, (nşr. Abdülhamid Ahmed Hanefî), Mısır, ts., s. 5; ayrıca bkz. Adıgüzel, Mehmet, “Kur’ân Öğrenim ve Öğretiminin Önemi ve Ezberleme Teknikleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, c. 3, sayı: 1, Ankara, 2001, s. 179.

¹⁴ Zerkeşî, *Burhân*, I, 456; ; Çimen, *Hafızlık Tarihi*, s. 14.

¹⁵ Dimyâtî, *İthâf*, s. 5. Pâlûvî de kırâatların bilinmesinin farz-ı kifaye olduğunu söylemiştir (Pâlûvî, Hamid b. Abdülfettah, *Zübdetü’l-İrfân fi’l-Kur’ân*, Hilal Yayınları, Ankara, ts., s. 3).

¹⁶ Akakuş, Recep, *Tarihsel Boyutuyla Kur’an-ı Kerim Öğretimi ve Reisü’l-Kurralık*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18-19.

¹⁷ Çetin, “Tecvid”, *DİA*, XL, 254.

¹⁸ Kannevcî, *Ebcedü’l-‘Ulûm*, I, 144.

II. OSMANLI DÖNEMİ TECVID LİTERATÜRÜNÜN GENEL KARAKTERİ

Kur'ân eğitimi, genelde Müslüman birey, toplum ve devletlerde; özelde de Osmanlı Devleti'nde çocuk yaşlardaki vatandaşlara yönelik olarak eğitim sistemi içerisinde en fazla öncelik verilen bir alan olagelmıştır. Bu nedenle Sibyan Mekteplerinin programları “Kur'ân etrafında toplanan program”¹⁹ olarak nitelendirilmiştir. Tarihi süreçte Kur'ân eğitiminin sürdürüldüğü kurumlar için Mekteb, Mekteb-i Sibyan, Dâru'l-Küttâb, Dâru'l-Kur'ân, Küttâb²⁰, Medresetü'l-Kur'ân²¹ ve Dâru'l-Kurrâ²² gibi isimler kullanılmıştır. Bu kurumlarda tecvid ilminin öğretilmesi, Kur'ân eğitiminin öncelikleri arasında yer almıştır. Ayrıca Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınan bazı tecvid kitaplarının orta okul ve lise seviyesindeki okullarda okutulmak üzere ders kitabı olarak yazıldığına şahit olmaktayız. Bunlar arasında özellikle Askeri liselerde okutulmak üzere yazılan tecvidlerin fazlalığı dikkat çekicidir. Bu bilgiden hareketle Osmanlı döneminde çok sayıda asker kökenli üstadın, kıraat ve tecvid ilmine büyük katkıları olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'ân eğitiminin bu derece önemli görüldüğü İslam toplumlarında Kur'ân'ın güzel okunmasını sağlamaya yönelik olarak çok sayıda kitabın kaleme alınması doğaldır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak yazılan eserlerin başında tecvid (ve kıraat) kitapları yer almıştır. İslam'ın en önemli kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in doğru bir şekilde nasıl okunacağı konusu ulemanın en öncelikli meseleleri arasında yer aldığından, bu alanda önemli çabalar ortaya konulmuştur.

Tecvid ilminin ileri aşamasını oluşturan kıraat ilmiyle ilgili eserlerin çok erken dönemde ortaya çıktığını söyleyenlere göre ilk kıraat kitabı, İbn Ya'mer (ö. 89/708) tarafından Vâsıt'ta kaleme alınan *el-Kırâe'*dir. İkinci eser ise Ebû Said Ebân b. Tağlib el-Cerîrî'nin (ö. 141/758) *Kitâbu'l-Kırâât*²³ adlı çalışmasıdır.²⁴ İlk tecvid kitabı ise dördüncü asırda Musa b. Yahya el-Hakânî el-Bağdâdî (ö. 325/937) tarafından yazılmıştır.²⁵ Her ne kadar kıraat kitaplarına göre tecvid kitaplarının yazımı daha sonraki dönemlere rastlasa da bu durum “Tecvid ilminin teşekkülünün geç dönemlere rastladığını göstermez. Çünkü Kur'ân

¹⁹ Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İfav Yayınları, İstanbul, 2005, I, 77. Ayrıca bkz. Kara, İsmail – Birinci, Ali, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle Sibyan Mektepleri*, İstanbul, 2005, s. 12 vd. ; Uğuş, Mikail, *Recâi Mehmed Efendi Sibyan Mektebi Sebili ve Çeşmesi*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 18-19.

²⁰ Çağrı, “Kur'an Kursu”, XXVI, 423. Ayrıca bkz. Acuner, Yusuf v. dğr., “Akademisyenler ve...”, s. 59.

²¹ Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983, s. 34.

²² Sakoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 30; Yakupoğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi*, s. 28.

²³ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 308; Çetin, “Tecvid”, *DİA*, XL, 254.

²⁴ Bazılarına göre kıraat ilmini ilk defa ortaya koyan kişi Ebu Ömer Hafs b. Ömer ed-Düri, ilk kıraat kitabı yazarı ise yukarıda adı geçen müelliflere göre daha sonra yaşamış olan ve *Kitâbu'l-Kırâât* adlı kitabın müellifi Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dır (ö. 224/828). Bkz. Kâdî, Abdüfettah, *el-Büdûrû'z-Zâhire fî'l-Kırââti'l-'Aşri'l-Mütevâtire – el-Kırââtü'ş-Şâzze ve Tercihuhâ lin Lüğati'l-'Arab, Dârü'l-Küttâbi'l-'Arabî*, Beyrut, 1981, s. 7; Çetin, Abdurrahman, “Kıraat ve Tecvid...”, s. 310.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, (nşr. Bergstraesser), 1932, II, 321; Kâtib Çelebî, Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 353; Kannevcî, Sadık b. Hasan, *Ebcedü'l-'Ulûm*, (tah. Abdülcebbâr Zekkâr), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1978, II, 144.

tecvid kurallarıyla birlikte öğretilmiş, kıraat tedrisinin de ilk basamağını teşkil etmiştir.”²⁶

Tebliğimiz, büyük oranda Süleymaniye Kütüphanesinde kaydı bulunan yüzden fazlası matbu, diğerleri yazma halindeki bir kısmı mükerrer toplamda yaklaşık yedi yüze yakın tecvidle ilgili kitap ve risalenin birçoğunun gözden geçirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda bunlardan Osmanlı müelliflerine ait olanlarını ayırmaya ve onlar içerisinden de bizce uygun olanlarını tanıtmaya çalıştık, diğerlerinin ise sadece isimlerini vermekle yetindik.

Matbu olanlar arasında sadece “Tecvîd” ya da “Tecvîd Risâlesi” gibi genel adlar taşıyan hatta bazılarında müelliflerinin adlarının dahi yazılı olmadığı çok sayıda tecvid kitabıyla karşılaşmıştır. Bu nitelikteki matbu tecvidleri incelediğimizde bunların ekseriyetinin *Karabaş Tecvidi* olduğu anlaşılmıştır. Yazma olanlar arasında ise, bu belirsizlik daha da fazladır. Zira yazma halindeki birçok kitap ya da risalenin “Tecvîd”, “Risâlüt’t-Tecvîd”, “Tecvîd Risâlesi”, “Bir Tecvîd Risâlesi”, “Tecvîd Üzerine Bir Risâle”, “Kitâbü’t-Tecvîd”, “Kitâb fi’t-Tecvîd”, “Şerhu’t-Tecvîd”, “Kavâid-i Tecvîd”, “Kavâid-i Kur’ân” , “Kavâid-i Tecvîd-i Şerîf”, “Kitâb Tecvîd Kur’ân”, “Manzûme fi’t-Tecvîd”, “Tecvîdü’l-Kur’âni’l-‘Azîm”, “Muhtasar Şerhu’t-Tecvîd” gibi genel isimler taşıdığı, kim tarafından ve ne zaman yazıldığı gibi bilgilerin bulunmadığı, buna ilaveten bazılarının daha sonra basılmış tecvidlerin orijinal nüshaları olduğu görülmüştür. Çalışmamız esnasında Süleymaniye Kütüphanesindeki kayıtlarda bazı müellif ve kitap isimlerinin birbirine karıştırıldığı görülmüştür.

Osmanlılar tarafından kaleme alınmış matbu ve yazma tecvidlerin birçoğunun muhtevasının *Karabaş Tecvidi*’nin farklı versiyonlarından oluştuğunu söylemekle birlikte, özellikle Arapça yazma tecvidler arasında İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Şatîbî’nin (ö. 790/1388) eserlerine yapılan haşiye, şerh ve taliklerin önemli bir yere sahip olduğuna da işaret etmeliyiz. Bunlar arasında Birgivî’nin (ö. 981/1573) tecvid kitabıyla ilgili yapılan çalışmalara da rastlanılmaktadır. Tecvid kitaplarının bir başka dikkat çeken yönü de, anlaşılması ve hatırlanması kolay olan çok sayıda şiirsel manzum tecvid kitabının Osmanlı döneminde revaçta olduğu hususudur. Osmanlı eğitim sisteminde yaygın olan manzum kitap geleneği, tecvid konularının anlatımında büyük bir başarıyla uygulanmış ve verimli olduğu düşünülmüş olmalı ki bu alanda çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Benzer şekilde soru-cevap metoduyla kaleme alınan tecvid kitaplarının çokluğu da verimlilik açısından dikkat çekicidir. Kanaatimizce günümüzde özellikle çocuklar için şiirsel ve sorulu-cevaplı tecvid kitaplarının yokluğu, alanla ilgili büyük bir boşluğun ve eksikliğin varlığını ortaya koymaktadır.

Dikkatimizi çeken bir hususa burada temas etmekte fayda görüyoruz: Bazı yazma tecvid kitaplarını incelerken dua ve evrad risaleleri arasına yerleştirilmiş çok sayıda yazma tecvid kitabıyla ya da tecvid kitapları içerisinde birkaç sayfada bir dua ve zikir cümleleriyle karşılaşılabilir. Bu durum bize, dönemin Osmanlı kültüründe tecvid konularının kimi

---

²⁶ Çetin, “Tecvid”, *DİA*, XL, 254.

müelliflerce dua ve zikirlerle iç içe işlendiğini, tecvidin öğrenilmesinin günlük dua ve virdlerden biri haline getirilerek daha kolay bir şekilde öğrenilmesinin amaçlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Dünyanın farklı yerlerindeki yaklaşık üç milyon Arapça yazma eser²⁷ içerisinde kaç tanesinin tecvid (ve kıraat) ilmiyle ilgili olduğu henüz net olarak bilinmemektedir. Çalışmamız, Osmanlılar tarafından kaleme alınmış, tecvidle ilgili tüm yazma ve matbu eserleri tespit etme iddiasında değildir; onun yerine bunlardan öne çıkan ve önemli gördüğümüz bazılarını müellif isimlerini önceleyen kronolojik sıraya göre genel hatlarıyla tanıtmak daha öncelikli bir hedef olarak tercih edilmiştir. Bu çalışmada alanla ilgili tespit edebildiğimiz kaynakların sırayla yazar adı, kitap adı, kütüphane/basıldığı yer ve tarih bilgisine yer verilmiştir.

Bu çalışmada yer alan literatür, büyük oranda Süleymaniye Kütüphanesi ve İSAM Kütüphanesindeki kataloglardan bizzat yapmış olduğumuz taramalar sonucu oluşturulmuştur. Ayrıca *Resâil fi 'İlmi't-Tecvîd*, Âsitâne Kitabevi, I-II, İstanbul, ts, İpek, Ali - Alioğlu, Güler, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid ve Usûl-i Fıkıh Eserler Kataloğu*, Erzurum, 1987, adlı kaynaklardan da istifade edilmiştir. Çalışmamız, taradığımız bu kaynaklardaki tecvidle ilgili tüm kitapları kapsamak yerine Osmanlılar tarafından kaleme alınanlarını ihtiva etmiştir. Osmanlılarda yaygın lakaplar arasında yer alan Hafız, Bey, Efendi, Paşa, ...zâde, ve ..oğlu gibi ifadeler; Osmanlı coğrafyasının farklı şehirlerine yapılan Maraşî, Tokadî, Pirizrenî, Vardarî, Giridî, Debreli gibi nispetler müellif seçiminde tercih unsuru olmuştur. Ayrıca Arap harfleriyle Osmanlıca yazıldıkları için 1928 yılına kadar basılan eserler de Osmanlı dönemi literatürü içerisinde değerlendirilerek buraya alınmıştır.

Tespit edebildiğimiz çoğunluğu Osmanlıca ve bir kısmı Arapça matbu ve yazma tecvid kitapları şunlardır:²⁸

III. OSMANLI DÖNEMİ TECVİD LİTERATÜRÜ

Abdurrahman Karabaşî (ö. 904/1498)

Tecvîd-i Karabaş (تجوید قره باش), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1280 (1863), 1905, 16 s.

Tecvid konularını on-onbeş sayfada kısa ve öz bir metotla ele alan eser, Türkçe kaleme alınmış ve Osmanlı'dan günümüze bu topraklarda en çok okunan tecvid kitabı olarak kabul görmüştür. Günümüzde de bu unvanını korumaya hala devam etmektedir.

Karabaş Tecvidi'nde sırasıyla mehâric-i hurûf, medd-i tabî ve diğer medler (muttasıl, munfasıl, lâzım, ârız, lîn), tenvin ve sakin nûn, ihfâ, izhâr, iklâb, idğâm çeşitleri (ma'al ğunne,

²⁷ Kavakçı, Yusuf Ziya, *İslâm Araştırmalarında Usûl*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 59; Atik, Kemal, "Tefsir ve Kıraat İlimine Dair Yazma Eserler Bibliyografyası", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Kayseri, 1983, s. 314.

²⁸ Burada yer alan matbu Osmanlıca tecvid kitaplarının bir kısmıyla ilgili bilgi için ayrıca bkz. Zihni Efendi, Mehmed, *el-Kavlü's-Sedîd fi 'İlmi't-Tecvîd Yahud Tecvid-i Cedîd*, (ilmi neşre hazırlayan: Abdullah Emin Çimen), Nehir Yayınları, İstanbul, 2008, s.

bilâ ğunne, mütecâniseyn, mutekâribeyn, şemsiye), izhâr-ı kameriye, kalkale, hukmu'r-râ, lafzatullah, zamir ve son olarak sekte konuları yer almaktadır. Önce tecvid konusunun tarifi yapılarak misallerle konu somutlaştırılır, yer yer zihinde kolay kalacak tekerlemelere yer verilir, bazen de işlenen tecvidin hükmü üzerinde durulur. On-onbeş sayfayı geçmeyen kısa hacimli bir eserde tüm tecvid konularını özet bir şekilde ele alması yönüyle Osmanlı toplumu tarafından büyük hüsnü kabul görmüştür. Otuzdan fazla yazma ve matbu nüshası mevcuttur.

Eserin ilk baskısı bildiğimiz kadarıyla İstanbul'da yirmi dört sayfa halinde 1260 (1844) yılında yapılmıştır. Daha sonra On bir sayfaya kadar değişik baskıları yapılmıştır.²⁹

Abdülaziz b. Muhammed el-Erbilî,

Risâle fî Hurûfî Kellâ fîmâ Yecûzü 'aleyhe'l-Vakf... (رسالة في حروف كلا فيما يجوز عليها) (الوقف ...), Süleymaniye, Laleli, 3640, 2 v.

Abdülaziz en-Nakşibendî el-Agtaşî,

Tühfetü'l-İhvân (تحفة الإخوان), Matbatü'l-Hâc Muharrem Efendi el-Busnevî, 1260, 33 s.

Müellif Arapça kaleme aldığı eserinin girişinde, bu kitabı Zekeriya el-Ensârî'nin *Cezerî Mukaddimesi*'ne yazdığı şerhten, Muhammed Kasım el-Bakarî (البقرى) ve hocası Muhammed Merzûkî gibi alimlerin eserlerinden derleyerek oluşturduğunu söylemektedir. Tecvid, mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, nûn-i sâkin, medler, idğâm, vakf ve ibtidâ gibi konular ayrıntılı olarak eserde inceleme konusu yapılmıştır. Eserin sonunda kıraât-ı aşere imamlarının ravileriyle birlikte listesine yer verilmiştir.

Abdülkerim el-Vardarî,

Tecvid-i Manzûm (تجويد منظوم), 1291, 13 s, 24 s. ; Süleymaniye, Dügümlü Baba, 41.

Eser, tecvid konularını şiirsel bir üslupla özet bir halde sunan orijinal bir özelliğe sahiptir.

Abidin Hamidüddin Erzincanlı,

Risale fî't-Tecvid (رسالة في التجويد) Beyazıt, 7901.

Açıkbaş Mahmud Efendi b. Abdullah el-Âmidî,

Güzide-i Tecvid (كزیده تجويد), Süleymaniye, İbrahim Efendi, 423, 71 v. Osmanlıca olan eserin dilinin ağır oluşundan, çok eski bir tarihte kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesinde çok sayıda yazma nüshası mevcuttur.

Ahmed b. Abdüllatif,

ed-Dürrü'n-Nadîd fî Mesâilî'l-Müte'allikâti bi't-Tecvid (الدر النضيد في مسائل المتعلقة) (بالتجويد), Beyezıd, 3179, 64 v.

Ahmed b. Karamanî el-Konevî,

Şemsiyye fî 'İlmi't-Tecvid (شمسية في علم التجويد), Beyazıd, 141, 19 v.

Ahmed b. Muhammed Hanefî Mağnisî,

Terceme-i Cezerî (ترجمه جزرى), Dâru't-Tibâeti'l-Âmire, İstanbul, 1280 (1863), 51 s.; Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301 (1883), 51 s.

²⁹ İpek, Ali-Alioğlu, Güler, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid ve Usûl-i Fıkıh Eserler Kataloğu*, Erzurum, 1987, s. 6-8.

Kitap, İbnü'l-Cezerî'nin manzum haldeki kısa tecvidinin Osmanlıca tercüme ve şerhinden oluşmaktadır. Mütercim, giriş kısmında Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve Şâtıbiyye şerhlerinden faydalandığını ifade etmektedir.

Ahmed b. Yunus İspartavî,

Tercüme-i Dürri-i Yetîm (ترجمه دریتیم), Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 3863, 9 v.

Ahmed Duacı,

Tecvid (تجويد), Hacı Selim Ağa 28, 10 v.

Ahmed Edib-Veled Çelebi (İzbudak),

Kur'ân-ı Kerim Tilavetine Medhal, İstanbul, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1342 (1924), 36 s.

Ahmed Edib-Veled Çelebi İzbudaj,

Kur'ân-ı Kerim Tilavetine Medhal (قرآن کریم تلاوتینه مدخل), İstanbul, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1342 (1924), 36 s.

Ahmed Faiz er-Rûmî (ö. 1041/1631),

Şerhu Dürri Yetîm (شرح دریتیم), Süleymaniye, Fatih, 42, 31 v.

Ali Rıza b. Hüseyin Kamil Eğinî,

Tecvid (تجويد), Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 5214, 6 v.

Kitap, Osmanlıca harf-i med kaçtır ve nedir: üçtür, vâv, yâ eliftir, şeklindeki soru-cevaplarla tecvid konularını basit bir usulle ele alması bakımından Kur'ân okumaya yeni başlayanlar için kaleme alınmış bir izlenim vermektedir.

Antalyalı Ahmed Efendi,

Risâle-i Tecvîd (رساله تجويد), Süleymaniye, Denizli, 426, 7 v.; Süleymaniye, Murad Buhari, 326, 8 v.

Antalyalı Ahmed Efendi,

Risâle-i Tecvîd (رساله تجويد), Süleymaniye, Denizli, 7 v.; Süleymaniye, Murad Buhari, 9 v.

Avanzâde Hafız Ahmed b. Mehmed b. Hacı Ahmed el-Ispartavî,

Keşfu'z-Zunûn fi 'İlmi't-Tecvîd (كشف الظنون في علم التجويد), Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 7510, 31 v.

Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547),

Hüsnü'l-Kârî fi't-Tecvîd, (حسن القارئ في التجويد).

Debreli Hoca Abdülkerim Efendi,

Tecvîd-i Mîzânî'l-Hurûf (تجويد ميزان الحروف), Urfalı Hacı Halil Efendi Matbaası, 1305 (1388); Hulusi Efendi Matbaası, İstanbul, 1326 (1908), 52 s.

Harflerin mahreçleriyle ilgili çok detaylı sayılabilecek bilgiler veren Osmanlıca bir eserdir. Aslında eser, *Karabaş Tecvidi*'nin şerhi (شرح تجويد قره باش) niteliğindedir. Ancak *Karabaş Tecvidi*'nin giriş kısmında yer alan harflerin mahreçleriyle ilgili bilgiler bu eserde,

ayrıntılı bir şekilde yer yer tablolar halinde ele alınmış; *Karabaş Tecvidi*'ndeki diğer bilgiler üzerinde ise fazla ayrıntı verilmemiştir.

Diyarbakirli Muhammed Efendi,

İlm-i Edâ Risâlesi (علم أدا رسالسى), İstanbul, 1322, 18 s.

1210 yılında manzum bir üslupla Osmanlıca olarak yazılan eser, talim adabı, muallim adabı, mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, tabii, muttasıl, munfasıl, lâzım, ârız, lîn, medler, zamir, ihfâ, izhâr, idğâm, iklâb, hükmu'r-râ, lafzetullah, imale, teshîl, sekte, vakıf, vasıl ve tilâvet secdesi gibi konuları içermektedir. Tecvid kurallarını kafiyeli ve akıcı bir üslupla kısa sayılabilecek bir eserde bir araya toplamış olması yönüyle başarılı bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Şiir formatında olması nedeniyle herkesin kolayca ezberleyebileceği bir özelliğindedir.

Erzurumlu Seyyid Mustafa Niyazi Efendi,

'Umdetu'l-Kârîîn Tezkiretu'l-Mukriîn (عمدة القارئین تذكرة المقرئين), Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1320 (1902), 32 s.

Osmanlıca olan eser, basit düzeyde bir tecvid kitabı formatında olmayıp, İmam Asım'ın Hafs rivayetiyle okunan bazı kelimelerin kıraatları hakkında bilgi vermektedir. Kur'ân'ın nuzûlü ve tertîl üzere okunması gibi konular üzerinde girişte bilgi veren müellif, daha sonra söz konusu kıraat imamlarının bazı kelimelerle ilgili yorumlarına temas etmektedir. Eserin hamisinde yer yer kıraat ilmiyle ilgili Arapça tarifler ve açıklamalar yer almaktadır.

Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin el-Edirnevî (ö. 1243/1827),

Terceme-i Dürr-i Yetîm (ترجمه دريتميم), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1253 (1837), 89 s.; Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301, 30 s.

Kitap, Birgivi' (ö. 981/1573) tarafından Arapça kaleme alınmış olan *ed-Dürrü'l-Yetîm*'in Osmanlıca'ya yapılmış tercümesidir. Kitap, bâbu's-sıfâtı'z-zâtîyye, bâbu's-sıfâtı'l-ârıza ve hâtîme fi keyfiyyeti't-tilâve adlı üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın haşiyesinde metinde verilen rakamların açıklamaları yer almaktadır. Ayrıca Eserin aslı olan *ed-Dürrü'l-Yetîm*'in Arapça metnine, yine haşiyede konuyla bağlantılı olarak yer verilmektedir. Ayrıca bu eserin aslı üzerine başta Ahmed Muhammed el-Akhisârî'ye ve **Faiz er-Rûmî** (ö. 1041/1631)'ye ait *Şerhu Dürr-i Yetîm* isimli şerhleri vardır. Ahmed Muhammed Akhisârî'ye ait şerhin Süleymaniye Kütüphanesinde yaklaşık on farklı nüshası bulunmaktadır.

Gaffarzade Abdülhalik Badkübevî,

Tecvîdu'l-Muntahab li-Etfâil'l-Mekteb (تجويد المنتخب لأطفال المکتب), Badkübe (Bakü), 1327 (1909), 48 s.

es-Sebilü'l-Cemil fi Beyani't-Tertil (السييل الجميل في بيان الترتيل), Bakü 1327/1909.

Hacibzâde Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî (ö. 1100/1688),

Kavâ'idü'l-Kur'ân fi Tecvîdi'l-Kur'ân (قواعد القرآن في تجويد القرآن), Süleymaniye, Kemankeş, 15, 13 v.

Osmanlıca olan eserin nüshası açık ve okunaklı bir yazıya sahiptir.

Hacibzâde Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbûlî (ö. 1100/1688),

Tecvîdi'l-Kur'ân, Süleymaniye, Pertevniyal, 1038, 38 v.

Hafız Ahmed Ziyaeddin,

Vesîletu's-Sa'âde (وسيلة السعادة).

Hafız Ahmed Ziyaeddin, *Vesîletu'l-Ğufrân* adlı tecvidini, hocalar için yeniden Osmanlıca olarak ihtisar edip bu eseri meydana getirmiştir. Kitabın sonunda hocaların tecvid konularını talebelere hangi metotla öğretmelerinin daha verimli olacağı konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Yirmi dört sayfalık kitapta, tecvid konuları 28 bölümde ele alınmıştır.

Hafız Ahmed Ziyaeddin,

Vesîletu'l-Ğufrân (وسيلة الغفران), Kastamonu, 1327 (1909), 44 s.

Tecvid konularını 38 bölümde Osmanlıca olarak ele alan eseri diğer tecvid kitaplarından ayıran bir orijinalliğe sahiptir ki buna göre; her konu önce teorik olarak “ders” başlığı altında anlatılmakta, daha sonra “tatbikat” başlığı altında örnekleri üzerinde durulmakta ve son olarak da “sual” başlığı altında konuyla ilgili sorular sorularak cevapları istenmektedir. Eserin sonunda ayrıca konu fihristi yer almaktadır.

Kitap, Kerim Buladı tarafından karşılıklı sayfalarda orijinali ve Latincesiyle birlikte yayına hazırlanmış ve 2013 yılında İstanbul'da Kayıhan Yayınları tarafından basılmıştır.

Hafız Hüseyin Hüsnü Efendi,

Tecvîd (تجوید), İstanbul, 1326, 52 s.

Hafız Mehmed Nuri,

Ta'lim-i Kırâet Kur'ân'dan Tecvîd (تعليم قرآندن تجويد), Dersaâdet, İstanbul, 1327, 30 s.

Tecvid konuları harf-i med, sebab-i med, med çeşitleri maddeleriyle başlayıp sîn ve sâd harflerinin birbirinin yerine kullanılması konusuyla sona erer. Kitabın sonunda Kur'ân'ın nüzülü, faziletleri ve adabına dair bilgilere yer verilir. Bu durum kitabın kapağında, “eserin Kur'ân'ın tilâvet usulleri, fazilet ve adaplarıyla ilgili olduğu”, ifadesiyle ön plana çıkartılarak vurgulanmış bir husustur.

Hafız Mehmed Nuri,

Sualli Cevaplı Tecvîd (سواللی جوابلی تجويد), İstikbal Matbaası, İstanbul, 1329, 1331, 30 s.

Eser; ilm-i tecvid neden bahseder, mevzûu tecvid nedir, harf-i med kaçtır, sebab-i med kaçtır, hemze neye derler, sukûn neye derler, vakf neye derler, revm neye derler, medd-i tabii neye derler, medd-i muttasıl neye derler, nedd-i lâzım neye derler gibi basit sorularla gündeme getirilen tecvid konuları birkaç cümleyle kısa ve öz bir şekilde cevaplandırılarak oluşturulmuştur. Bu yönüyle çocuklar için anlaşılması çok kolay bir eser görüntüsü vermektedir. Eserin sonunda mahreçlerin yerlerini gösteren bir resim yer almaktadır.

Hafız Mesud,

Tecvîd Dersleri (تجويد درسلرى), 1331, ty, 32 s.

Hafız Muhammed Salih (Tanrıbuyruğu/Tanrıverdi???),

Muhîtu't-Tecvîd (محيط التجويد), Keşiyyan Matbaası, İzmir, 1329, 31 s.

Önce med çeşitleri ele alınmış, daha sonra fevâid başlığı altında tecvidin başka konulara temas edilmiş en sonda da mehâric-i huruf konusu işlenmiştir. Bazı yerlerde kırâât-ı seb'a imamları ve râvilerinin medleri kaç elif uzattıklarıyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Otuz bir sayfalık Osmanlıca kitapta müellif, uzun yıllar boyunca hafız yetiştiren biri olduğunu söyleyerek bu eserini daha ziyade hafızlık talebelerinin ihtiyaçlarını göz önüne alarak kaleme aldığını ifade etmiştir.

Bu eser, Rahim Tuğral tarafından 2014 yılında İzmir'de Albi Yayınları'nca *Muhîtu't-Tecvîd ve Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli 1-2* adıyla yayımlanan kitabın ilk bölümü olarak latin harfleriyle sadeleştirilmiş bir şekilde neşr edilmiştir.

Hakimzâde Muhammed Çelebi,

Risâle fi 'İlmi't-Tecvîd (رسالة في علم التجويد), Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 7760, 6 v.

Arapça yazma eser, mukaddime, yedi ana bölüm ve bölümlerin alt başlıkları ve hâtîme kısımlarından oluşmaktadır. Mukaddimede istiâze ve besmele konusuna; ana bölümlerde sırasıyla mahâric-i hurûf, sıfât-ı huruf, nûn-u sâkin ve tenvîn, râ harfinin hükmü, med ve kasr, harf-i lîn ve vakıf konularına yer verilmiş; hâtîmede ise lahn konusu işlenmiştir. Eserin devamında yaklaşık beş varırlık başka bir tecvid risalesi yer almaktadır.

Halid b. Abdullah b. Ebubekr el-Ezherî,

el-Hevâşi'l-Ezheriyye fî Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye (الحواشى الازهرية فى حل (ألفاظ المقدمة الجزرية), Matbaa-i Şems, Samsun, 1328, 32 s.

Kitap, İbnü'l-Cezerî'nin Arapça manzum olarak kaleme aldığı *Mukaddimetü'l-Cezerî*'nin Arapça şerhidir. Her bir beyit ayrı ayrı ele alınarak şerh edilmiştir.

Halil Bey,

Tecvîd-i Osmânî (تجويد عثمانى), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1326 (11910), 16 s.

Hamza Efendi,

Tecvîd-i Hamza Efendi (تجويد حمزه أفندى), Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301, 16 s.

Kitapta *Karabaş Tecvidi*'ndeki konuların tamamı yer almakta, farklı olarak ise girişte ve son bölümde müellif tarafından yapılan kısa sayılabilecek ilaveler bulunmaktadır. Kitap, bu yönüyle *Karabaş Tecvidi*'in tekrarı gibi telakki edilebilir.

Hamza Hüdâî (Hamza Miskîn),

Tecvîd-i Edâiyye (تجويد أدائية), Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301, 50 s.; Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1251, 1253, 1280, 52 s.

Osmanlıca olan eserin bazı bölümlerinde ve haşiyede zaman zaman Arapça açıklamalara yer verilmektedir. Eser, mehâricu'l-hurûf, beyânu tecvîdi'l-fâtîha, faslu'l-besmele, sucûdu't-tilâve, ma'rifetu't-tecvîd, tehzîbu'l-kırâât bölümlerinden oluşmaktadır.

Hasan b. Halife el-Mar'aşî,

قواعد القرآن العربي وتجويد الكلام (*Kavâ'idü'l-Kur'âni'l-'Arabî ve Tecvidü'l-Kelâmi'l-Îlâhî*), Süleymaniye, Fatih, 5435, 7 v. (الإلهي)

Hasan Hüsnü b. Hüseyin,

Rûhu'l-Hurûf (روح الحروف), İbrahim Efendi Matbaası, İstanbul, 1299 (1882), 48 s.

Hatibü Ayasofya Hamdullah b. Hayreddin Efendi (ö. 943/1536),

Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'ân (وسيلة الإتقان في شرح رسوخ اللسان في حروف القرآن), Süleymaniye, Laleli, 68, 46 v.

Hoca Paşa İmam Hasan Efendi,

Şerh-i Tecvid-i Karabaş (شرح تجويد قره باش), Süleymaniye, Reşid Efendi, 11, 80 v.

Hüseyin b. Mustafa el-Bursevî,

Risale fî't-Tecvid (رسالة في التجويد), Süleymaniye, Laleli, 33, 70 v.

Diğer tecvid kitaplarına göre hacimli sayılabilecek kitap, Arapça tecvid metninin birkaç satır aralıklarla Osmanlıcaya tercümesinden ibarettir.

Hüseyin Hafız,

Usûl-i Tilâvet Yahud Sualli ve Cevaplı Tecvid (أصول التلاوة ياخود سؤاللى جوابلى تجويد), Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1327 (1911), 22 s.

Hüseyin Refik,

Sual ve Cevaplı Muhtasar Tecvid (سؤال جوابلى مختصر تجويد), Karabet Matbaası, İstanbul, 1329 (1913), 42 s.

Hüseyin b. Ahmed es-Sîrozî (ö. 1000/1591),

ed-Dürrü'l-Meknûn fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye (الدر المكنون في شرح المقدمة الجزرية), Süleymaniye, Kasıdecizâde, 8, 62 v.

Lütfullah b. Muhammed Erzurûmî (Göğsügür) (ö. , 1202/1788),

Tecvide Ait bir Risâle (تجویده دائر برسالة), Süleymaniye, Şehid Ali, 2812, 7 v.

Mahmud b. Süleyman Pirizrenî,

Tecvid ve Kavâ'id-i 'Azîmi's-Şân (تجوید وقواعج عظیم الشان), Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 5591, 17 v.

Tecvid Risâlesi (تجوید رسالسى), Süleymaniye, Beyazıd, 141, 12 v.

Maraşi, Hüsam b. el-Halife el-Maraşî,

Kavâ'idü'l-Kur'âni'l-'Arabî ve Tecvidü'l-Kelâmi'l-Îlâhî (قواعد القرآن العربي وتجويد الكلام), Ali Emiri Sry, 122. (الإلهي)

Mehmed Demir Hafız,

Kur'ân-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri (قرآن کریم اساسلى تطبیقات درسلى), Haşim Matbaası, İstanbul, 1345 (1927), 14 s.

Mehmed Halid,

Kur'ân-ı Kerim Muallimi (قرآن کریم معلمی), İstanbul, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341 (1923) 68 s.

Mehmed Nuri Hafız,

Sualli ve Cevaplı Muhtasar Tecvîd (سوالی و جوابلی مختصر تجوید), Vezir Hanında 48 Numaralı Matbaa, İstanbul, 1327 (1913), 30 s.

Mehmed Salih Hafız,

Muhîtu't-Tecvîd (محیط التجوید), Keşişyan Matbaası, İzmir, 1329 (1913), 31 s.

Mehmed Şükri,

Hulasalı İzahlı Tecvîd (خلاصالی ایضاحلی تجوید), Babîâli Civarında 52 Numaralı Matbaa, İstanbul, 1327 (1911), 30 s.

Mehmed Tahir,

Sual ve Cevaplı Muhtasar Tecvîd (سؤال و جوابلی مختصر تجوید), Hulusi Efendi Matbaası, İstanbul, 1327 (1911), 23 s.

Mehmed Zihni Efendi (ö. 1332/1913)³⁰,

el-Kavlü's-Sedîd fî 'İlmi't-Tecvîd Yahud Tecvîd-i Cedîd, (القول السدید فی علم التجوید یاخود), İstanbul, Dâru't-Tıbâeti'l-Âmire, İstanbul, 1328 (1910), 83 s.

Yazar girişte tecvid kitaplarında pek rastlanılmayacak bir tarzda Mushâf-ı Şerif'in sure sayısı, Rasulullah'a nazil oluş şekli, nüzûlün kaç yıl sürdüğü, ayet ve surelerin nasıl tertip edildiği, Hz. Ebubekir'in Kur'ân'ı cem'î, Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsah ettirerek Mekke, Yemen, Şam ve Basra gibi bölgelere göndermesi gibi bazı Ulûmu'l-Kur'ân meselelerine temas eder. Daha sonra sırasıyla hemze çeşitleri, med ve lin harfleri, vasıl ve vakıf, tefhîm ve terkîk gibi bazı sıfatlar, zamirlerin med ve kasrı, med çeşitleri, kalkale, idğam çeşitleri, ihfa, iklab ve izhar konularını ele alır; idğâm-ı şemsiyye konusuyla kitabı tamamlar. Bu kitap, tecvid literatüründe yeni öğretim teknikleri ortaya koyan, bol örnekli, konuları tekrar etmeye önem veren bir metotla kaleme alınmıştır. Bu yönüyle kitap, ayrı bir orijinalitiye sahiptir. Dili Türkçe olan kitabın, yer yer Arapça ve Farsça ifadelerle zenginleştirildiği görülmektedir.

Bu kitap, tarafımızdan dipnotlarıyla zenginleştirilerek Latinceye aktarılmış ve Nehir Yayınları'nda 2008 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Muhammed b. İsmail İzmirî (ö. 1102/1690),

Risâle fi'd-Dâd Redün 'ala Saçaklızâde, ts., 40 s.

Muhammed b. Ömer el-İmam bi-Câmii's-Sultân Beyazîthân,

Risâle fi 'İlmi't-Tecvîd ( ), Süleymaniye, Atıf Efendi, 11, 16 v.

Açık ve okunaklı bir hatla kaleme alınmış olan kitapta, harflerin mahreç ve sıfatları, maktû'ât ve mevsûlat, tâ'ların hükmü gibi tecvidin birkaç konusu Osmanlıca olarak işlenmiştir.

Muhammed Emin et-Tokadî,

Tercüme-i Manzûme-i İbni'l-Cezerî fi't-Tecvîd, Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, 3805, 12 v.

Muhammed Kamil Hafız,

³⁰ Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 662; Arslan, Ahmet Turan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi Hayatı Şahsiyeti Eserleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27-33, 99-145.

Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiyye (مُكَمَّل تجويد رشادية), Matbaa-i Şems, Samsun, 1331 (1915), 58 s.

Müellif, Osmanlıca olarak kaleme aldığı eseri iki ayrı bölüme ayırarak birinci bölüme “Tecvîd-i Raşâdiyye”, ikinci bölüme ise, “Alelâde Tecvîd” adını vermiştir. Birinci bölümde tecvidin önemi, tertîl, tağannî, mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf gibi konulara yer vermiştir. İkinci bölümde ise medd-i tabii, medd-i muttasıl ve medd-i lazım gibi tecvidin ana konularını ele almıştır. Birinci bölümü yirmi beş, ikinci bölümü de yirmi yedi alt başlıkta incelemiştir.

Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali el-Hanefî el-Birgivî (ö. 981/1573)

Metnü Dürri Yetîm (متن در یتیم), Âsîtâne, İstanbul, ts., 7 s. ; İzmir, 1883.

Birgivî'nin Arapça olarak kaleme aldığı çok öz ve kısa bir tecvid kitabıdır.

Kitabın, *ed-Dürrü'l-Yetîm f'it-Tecvîd* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında kırka yakın nüshası mevcuttur. Bkz. Süleymaniye, Bağdatlı, 2149; Süleymaniye, İzmir, 756, 794;

Kırâat-i Kur'ân Üzerine Ücret Almanın Caiz Olmaması Hakkında, Süleymaniye, M. Arif-M. Murad, 174, 6 v.

Risale fi't-Tecvid li-Küllü Tâli'l-Kur'âni'l-Mecîd, Süleymaniye 615,

Tercüme-i Dürr-i Yetim, İstanbul, 1253/1837,

Beyanü Cühdi'l-Mukill,

Mustafa el-Hac (Şamlı),

Menşei't-Tecvîd, İstanbul, 1300, 48 s.

Mustafa el-Hüseynî el-Ermenekî,

Risâle fi Mehârici'l-Hurûfi ve Sıfâtihâ (رسالة في مخارج الحروف وصفاتها), Süleymaniye, İbrahim Efendi, 32, 20 v.;

Risâle fi'l-Kırâat-i ve't-Tecvîd (رسالة في القراءات والتجويد), Beyazıd, 124, 17 v.

Muzaffer,

Tecvîd-i Zafer, Süleymaniye, İzmir, 24, 5 v. Eser manzum Osmanlıcadır.

Naim Giridî,

Tecvîd, İstanbul, 48 s.

Naim Giridî,

Çocuklara Yeni Tecvîd, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1327 (1911), 43 s.; Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1329 (1913), 48 s.

Nuri Hafız,

Ta'lim-i Kurâat-ı Kur'ân'dan Tecvîd, Mürettibin-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1327 (1911), 36 s.

Osman Nuri,

Tecvîd-i Sehîl li Füyûzâti'l-Etfâl, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297 (1880), 32 s.

Osman Pazârî,

Tecvîd, 1308 (1891), 31 s.

Ömer Mutafaoglu,

Tecvîd, Ali Emiri Sry, 120, 72 v.

Kitap, okunaklı olup Osmanlıca kaleme alınmış tecvid ve kıraat konularını ihtiva etmektedir. Tecvid konuları dışında özellikle “Resm-i Osmânî” (vr. 32/a vd.) konusunda derli toplu bilgiler sunar. Başta Âsım kıraati olmak üzere diğer kıraat imamlarının belli konulardaki okuyuş şekilleri üzerinde ayrıntılı bilgiler içermesi yönüyle hayli orijinal bir özelliğe sahiptir. *Karabaş Tecvidi*’ndeki “kaçan harf-i medden sonra” ifadesini çağrıştıran “Mümin kardeş!” ifadesinin yer yer paragrafların başlangıç cümlesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Refi’ Hafız,

Tecvîd (تجوید), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1309 (1892), 18 s.

Risâle fi Tecvîdi’l-Kur’ân,

Eserin müellifi bilinmemektedir. Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 1286, 5 v.

Saçaklızâde Muhammed b. Ebubekir el-Mer’âşî (ö. 1145/1732),

Şerhu Cuhdi’l-Mukill fi’t-Tecvîd, Vilayet Matbaası, Konya, 1286, 1871, 174 s.

Kitabın girişinde müellif Saçaklızâde, önce *Cühdü’l-Mukill* adlı eserini kaleme aldığını daha sonra ise esere bu şerhi yazdığını beyan etmektedir. Türkiye’de bu eserin yaklaşık on farklı yazma nüshası mevcuttur.

Saçaklızâde Muhammed b. Ebubekir el-Mer’âşî (ö. 1145/1732),

Risâle fi Keyfiyyeti Edâi’d-Dâd,

Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr: 53’de, vr. 29-31; Atıf Efendi, nr: 19’da, vr. 127-132; Bağdatlı, nr: 10’da, vr. 13-17; Bağdatlı Vehbi, nr: 2149’da, vr. 78-80 şeklinde kayıtlı olup, bu son nüsha Muhammed b. Salih tarafından istinsah edilmiştir. Ayrıca yine yazma olarak; Beyazid Devlet Ktp., nr: 124’de, 27b-33b; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâi Efendi, nr: 56’da, vr. 23-40; M.Ü. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı, nr: 68’de, 9 vr. olarak bulunmaktadır. Son nüsha Numan b. Muhammed tarafından h.1299’da istinsah edilmiştir.

Sahaflar Şeyhizâde Muhammed Esad Efendi el-Hüseynî,

el-Virdü’l-Mufîd fi Şerhi’t-Tecvîd (الورد المفيد في شرح التجويد), Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1313, 46 s.; Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1248, 1276, 51 s., 60 s.

Osmanlıca olan eser, *Karabaş Tecvidi*’ne yapılan bir şerh niteliğindedir. Ancak şârih esere, *Karabaş Tecvidi*’nde bulunmayan vakıf, imâle, lahn ve farklı konuları içeren ilaveler yapmıştır.

Salih el-Bağdâdî,

Muhtasaru Kifâyeti’l-Mürîd fi ‘İlmi’t-Tecvîd (مختصر كفاية المرید في علم التجويد), Suriye Vilayeti Matbaası, 1306, 16 s.

Kitap, Ahmed Efendi b. Dühmân’ın *Kifâyeti’l-Mürîd fi ‘İlmi’t-Tecvîd* adlı eserinin özeti niteliğindedir. Med konusunun taiî, bedel, lâzım, muttasıl, munfasıl, ârız, ve lîn bölümlerine ayrılarak konuya başlayan eserde, sırasıyla kalkale, nûn-u sâkın ve tenvin, izhar, lâm-ı şemsiyye ve kameriyye konularına yer verilir ve ahkâmu’r-râ konusuyla konular tamamlanır.

Seyyid Muhmud b. Muhammed Urmevî,

Güzîde, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 3315, 104 v.

Kitabın orijinal adı *Güzîde* olmasına rağmen, Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında ayrıca kitaba ikinci bir isim olarak *Tecvîd Kitabı* ismi de verilmiştir. Osmanlıca çok hacimli bir kitap olan eserin giriş kısmında müellif kitabına neden *Güzîde* ismini koyduğunu (vr. 4b) anlattıktan sonra kitabının yirmi dokuz bölümden oluştuğunu söyler ve ayrıntılı bir şekilde tecvid konularını ele alır. Kitabın sonuna doğru (yirmi dokuzuncu bölümünde vr. 95b) Kur'ân'ın cem ve istinsah edilmesi meseleleri hakkında tafsilatlı sayılabilecek bilgiler sunar.

Süleyman Hafız,

Risâle-i Râiyye, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1311 (1893), 19 s.

Şaban Efendi (Şaban-ı Veli),

Kitab-ı *Güzîde fi 'İlmi't-Tecvîd (Tecvîd-i Şaban Efendi)*, Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, 372, 43 v; Süleymaniye, Esat Efendi, 10, 30 v. Kitabın Süleymaniye Kütüphanesinde çok sayıda farklı nüshası mevcuttur.

Şaban Efendi,

Tecvîd-i Şaban Efendi (تجوید شعبان افندی). 45 s.

Kur'ân'ı tecvid üzere okumanın farz derecesinde dini bir sorumluluk olduğu konusuyla başlayan bu kitap, lahn çeşitleri, mahâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, med çeşitleri, teshîl, imâle ve sekke gibi konulara ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde yer vermektedir. Kitabın Türkiye'de ona yakın farklı yazma nüshası mevcuttur.

Şemsuddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

Metnu'l-Cezerî (متن الجزرى), Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301, 8 s.

Cezerî'nin manzum halde Arapça olarak yazdığı yedi sayfalık eser, kırâatu'l-Kur'ân, mehâricu'l-hurûf ve sıfâtu'l-hurûf, farîzatu't-tecvîd, terkîkât, râât, tefhîmât, tahzîrât, idgâm, zâât, lahn-i celî, ğunne, hukmun'-nûn, meddât, el-vukûf, maktûât ve mevsûlât, tâât, hemezât ve tahrîrat gibi bölümlerden oluşmaktadır.

et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd, Süleymaniye, İbrahim Efendi, 56; Kılış Ali Paşa, 1029, Reşid Efendi, 5, 12.

Şeyhî Mehmed,

Nazmu'l-Ehemm, Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1322 (1906), 19 s.

Şumnulu Hafız Hilmi Efendi (ö. 1200/1785),

Manzûm Tecvîd (منظوم تجويد), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1265 (1849), 13 s.

Tecvid konularını şiirsel bir formda ele alan kısa bir tecviddir.

Müellifimizin “*Manzum Secâvend*” adlı müstakil ayrı bir eserinin olduğu bilgisi bazı kataloglarda yer alsa da, kütüphanelerde yaptığımız taramalarda böyle bir esere rastlayamadık. Bu karışıklığın kitabın sonlarında yer alan “tertîb-i Secâvend-i hurûf” başlığından kaynaklanmış olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Bazı tecvid kurallarını manzum halde şöyle özetlemektedir:

Medd-i Lâzım:

Sebe-i meddin sukûnu olsa aslî ba‘de med,

Medd-i lâzım dedi ona cümle kurrâ-i beled.

Medd-i ‘Ârız:

Sebeb-i meddin sukûnu olsa ‘ârız ba‘de med,

Medd-i ‘ârız derler ona ezber et ey ercümend.

Kalkale:

Kelimenin ‘ayn ile lâmi olsa sâkin kudbuced,

Kalkale olur misali oldu hablün min mesed.

Ta‘rîf-i Tecvîd ve Hecâ, İstanbul, 1286 (1869), 16 s. Eserin müellifi bilinmemektedir.

Tecvîd (Takrîbu'l-Ezhâr min Tecvîdi'l-Kur'ân), Kazan, 1892, 23 s. Eserin müellifi bilinmemektedir.

Tecvîd ve Tecvîd-i Türkî, Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, 420, 96 v.

Süleymaniye kütüphanesinde kayıtlarda ve nüsha üzerinde müellifine yer verilmeksizin yer alan eser, Osmanlıca iki bölümden müteşekkil olup, birincisi 46 ikincisi 50 olmak üzere toplam 96 varaktan oluşmaktadır. Eser, tecvîd risâleleri içerisinde çok net ve okunaklı olması yönüyle dikkat çekmektedir.

Üsküplü Ebu'l-Muvaffak Ferid Hafız,

Sual ve Cevaplı Tecvîd, Kasban Matbaası, İstanbul, 1309 (1892). 32 s.

Kitapta harf-i med kaçır, harf-i med ne demektir, vâv ne zaman harf-i med olur gibi sorularla başlayıp vasıl halinde bir şeyden bedel olmayarak âhiline elif katılan kelimeler kaçır, sorusuyla sona eren yüzlerce soru çerçevesinde tecvidin hemen hemen tüm konularına cevaplar aranmıştır. Kitabın sonunda tenbihat, tarif-tasvir ve hâtıme bölümleriyle yine tecvidle ilgili bazı hususlara temas edilmiştir.

Üsküplü Ebu'l-Muvaffak Ferid Hafız,

Yeni Usul Tatbikatlı Tecvîd, Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik, 1329 (1913), 32 s.

Yusuf Zıyaeddin el-Filibevî,

Tecvîd-i Sırât-ı Kur'ân, Yeni Turan Matbaası, İstanbul, 1331 (1915), 16 s.

Yusuf Ziya,

En Kolay Tecvîd, Şems Matbaası, İzmir, 1329 (1913), 30 s.

Yusuf Ziyaeddin,

Mürşidü'l-Kâriîn, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1339 (1923), 7 s.

ed-Delâilü'l-Muhkeme fi Kırâeti Dâdi'l-Mu'ceme ve Tâi'l-Mühmele; Tecvîd-i Kebîr;

Hayru'l-Kelâm fi Kırâeti'n-Nebiyi Aleyhi's-Selam.

Zihni Mustafa b. Muhammed el-Üskübî,

Usûl-i Tecvîd, Süleymaniye, Beyazıd, 137, 27 v.